

Research Paper

An Antinomical Analysis of the Representation of Corporeal Presence In Jalal Al-e Ahmad's Fictions

Hossein Safi Pirlooje^{1*}¹ Associate Researcher, Faculty of Linguistics Institute for Humanities and Cultural Studies.

10.22080/lpr.2025.28968.1094

Received:

April 09, 2025

Accepted:

July 17, 2025

Available online:

September 06, 2025

Keywords:

affect theory, antinomies of realism, immediate perception, mediated perception, Fredric Jameson, Jalal Al-e Ahmad

Abstract

This paper analyzes the experience of embodied sensation in Jalal Al-e Ahmad's stories, examining the realism in his works through contemporary theories, particularly Fredric Jameson's views on the Antinomies of Realism. Focusing on the concept of "affect," the research aims to investigate how sensory and bodily perceptions are represented in Al-e Ahmad's narratives, linking this process to the historical transformation of drives, emotions, and sensations within the context of modernity. The study distinguishes between the sense of embodied presence (immediate perception) and its narrative representation (mediated perception), exploring the relationship between experience and narrative from an antinomic perspective. Drawing on Heidegger's notion of "Stimmung" and the tension between drives and emotions, the paper examines the representation of sensory experiences in Al-e Ahmad's stories, demonstrating how these portrayals aim to evoke class consciousness and moral stance. Finally, through a qualitative analysis of selected stories, including *The Footprints*, *The Desire for Power and Balance Sheet*, the study illustrates how the depiction of bodily drives in narratives transforms into a medium for social and cultural reflection via allegorical and metaphorical techniques. The realism in Al-e Ahmad's works is ultimately interpreted as a response to the crises of modernity and late capitalism.

***Corresponding Author:** Hossein Safi Pirlooje**Address:** Associate Researcher, Faculty of Linguistics Institute for Humanities and Cultural Studies.**Email:** spirlooje@gmail.com

Extended Abstract

1. Introduction

The paper "An Antinomic Analysis of the Representation of Corporeal Presence in Jalal Al-e Ahmad's Fictions" offers a theoretical-analytical exploration of bodily experience in Al-e Ahmad's fiction. Drawing on Fredric Jameson's theory of the Antinomies of Realism and Heidegger's phenomenological concept of *Stimmung* (attunement or affective tonality), the study investigates the representation of sensory and bodily perception in relation to narrative structures. The central analytical axis is the distinction between presentational perception (direct bodily experience) and representational perception (mediated narrative cognition). The article argues that Al-e Ahmad's portrayal of corporeality serves not merely aesthetic or sensory purposes but functions as a medium for class consciousness and ethical positioning. Through close readings of selected stories—including "The Desire for Power", "Japa", and "The Accounting Discrepancy"—the study demonstrates how embodied experiences are narratively deployed as a form of social critique, challenging the commodification of affect characteristic of late capitalism. Using a synthesis of phenomenological interpretation, cultural semiotics, and affect theory, the article concludes that Al-e Ahmad's realism represents a mode of resistance against the erosion of historical memory and the objectification of human subjectivity under modern capitalist conditions.

2. Purpose, Review of Literature, and Method

This research employs a qualitative, theoretical-analytical methodology grounded in interpretive phenomenology and literary discourse analysis. Its theoretical framework draws primarily on Fredric Jameson's Antinomies of Realism and Martin Heidegger's notion of *Stimmung* (attunement). The research approach integrates phenomenological reading of embodied experience, cultural semiotics, and a distinction between immediate sensory perception (presence) and mediated narrative cognition (representation). The main objective is to examine how corporeality is represented in Jalal Al-e Ahmad's fiction—specifically, how bodily and sensory experiences are transformed into layers of social meaning, ideological critique, and class consciousness through figurative and narrative devices. The article argues that such representations, rather than merely reflecting affective states, are mobilized as tools of cultural resistance and ethical positioning within Al-e Ahmad's narrative framework. The theoretical background draws on the works of Georg Lukács, Fredric Jameson, Martin Heidegger, and Arlie Russell Hochschild. Concepts such as reification, the crisis of historical memory in late capitalism, and the commodification of affect (via Hochschild's notion of "emotional labor") provide critical tools for analyzing the role of the body in narrative. Through this lens, the article offers a novel interpretation of Al-e Ahmad's realism as a site of resistance against the objectification of subjectivity in modernity.

3. Discussion

This article offers a critical re-reading of bodily experience (corporeality) in the fiction of Jalal Al-e Ahmad through an integrated conceptual-theoretical framework, interweaving key notions such as Fredric Jameson's Antinomies of Realism, Heidegger's *Stimmung* (attunement), and Arlie Hochschild's concept of emotional labor. By analytically distinguishing between presentational perception (the immediate, pre-reflective experience of the body) and representational perception (its narrative and conceptual mediation), it is argued that Al-e Ahmad's depiction of the body is not merely aesthetic or descriptive, but rather a medium for reflecting the crises of subjectivity, historical memory, and structural pressures within capitalist modernity.

Through close readings of stories such as "The Desire for Power", "The Accounting Discrepancy", and "Japa", the article demonstrates how sensory and bodily experiences are transformed in Al-e Ahmad's narrative from unnamed, fragmented, and individual sensations into symbolic, socially embedded, and ideologically charged constructs. The body emerges as both the site of pre-linguistic drives and a vehicle for political and ethical meaning. This tension—between sensory immediacy and metaphorical mediation—constitutes the antinomic core of corporeal representation in Al-e Ahmad's realist fiction.

Drawing on Jameson's reading of late capitalism as a regime of "eternal present" and historical amnesia, the study explores how Al-e Ahmad's prose—through its sensorial texture and affective suspension—functions as a mode of

resistance against the commodification of subjectivity. In "The Accounting Discrepancy", for example, the bank employee typifies the alienated modern subject whose emotions are instrumentalized within a logic of productivity. Yet moments of return to raw affect and bodily presence suggest the potential for critical consciousness. Similarly, "The Desire for Power" centers on the libidinal pull of a rifle, interpreting it not merely as a personal fantasy but as an embodied trace of sociopolitical structures inscribed on the subject. The symbolic coding of desire reveals a critique of commodification, wherein even primal drives are shaped into tokens of power within a consumerist order.

Employing interpretive phenomenology and cultural semiotics, the article ultimately contends that Al-e Ahmad's realism is not mimetic or documentary, but rather a critical representational mode—one that reclaims the body as a site of cultural resistance, subjectivity reconstruction, and historical reactivation under conditions of advanced capitalism. His narratives transform the body into a medium through which the unspeakable may emerge: the pain of existing in a commodified world.

4. Conclusion

The findings of this study reveal that Jalal Al-e Ahmad's realism operates through a dialectical mechanism in which corporeal experience is not merely aesthetic or descriptive but is elevated to a level of socio-political and ethical representation. The body, as depicted in his fiction, becomes a site for the emergence of pre-linguistic drives that are intricately linked to class consciousness, subject alienation, and the crisis of historical memory.

Analyzed through the lens of Fredric Jameson's Antinomies of Realism, the study shows that the distinction between presentational and representational perception is maintained in Al-e Ahmad's narratives, yet the two modes function dialectically within the text. Immediate sensory experience is mediated through figurative and semiotic coding, transforming it into a tool for ideological critique. Accordingly, corporeality in Al-e Ahmad's fiction reflects not only the characters' individual experience but also

broader social and economic structures. The study concludes that his realism mobilizes bodily representation as a site of critical awareness and cultural resistance, positioning it in opposition to the commodification of human subjectivity under late capitalism. Through this representational strategy, Al-e Ahmad reinvests embodied experience with historical and political meaning, challenging the objectifying forces of modern capitalist life.

علمی

تحلیلی آنتی‌نومیک از بازنمایی حضور تنانه در جهان داستان‌های جلال آل‌احمد

حسین صافی پیرلوجه^{*۱}

^۱ دانشجویار پژوهشکده‌ی زبان‌شناسی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

10.22080/lpr.2025.28968.1094

چکیده

این مقاله به تحلیل تجربه‌ی حس تنانگی در داستان‌های جلال آل‌احمد می‌پردازد و تلاش می‌کند رئالیسم موجود در آثار او را در چارچوب نظریه‌های معاصر، به‌ویژه دیدگاه‌های فردریک جیمسن درباره‌ی آنتی‌نومی‌های رئالیسم، موردبررسی قرار دهد. پژوهش حاضر با تأکید بر مفهوم «تأثیر»، به تحلیل نحوه‌ی بازنمایی دریافت‌های حسی و تنانه در داستان‌های جلال آل‌احمد می‌پردازد و این فرایند را در پیوند با تحول تاریخی سوانق، عواطف و احساسات در زیستار مدرنیته قرار می‌دهد. مقاله با تمایز میان حس حضور تنانه (ادراک حضوری) و بازنمایی روایی آن (ادراک حصولی)، نسبت میان تجربه و روایت را از منظر آنتی‌نومیک بررسی می‌کند. همچنین، با استناد به مفهوم هایدگری «حالت» و تقابل میان سوانق و عواطف، به تحلیل شیوه‌های بازنمایی تجربیات حسی در داستان‌های آل‌احمد می‌پردازد و نشان می‌دهد که بازنمایی‌های تنانه در آثار او به هدف القای آگاهی طبقاتی و موضع‌گیری اخلاقی صورت می‌گیرد. درنهایت، با تحلیل کیفی نمونه‌هایی از داستان‌های جلال آل‌احمد، از جمله «چاپا»، «آرزوی قدرت» و «اختلاف حساب»، به روشی نظری-تحلیلی معلوم می‌شود که بازنمایی سوانق تنانه در روایت، چگونه از طریق شیوه‌های تمثیلی و توصیفی، به ابزار تأملی اجتماعی و فرهنگی بدل شده است. رئالیسم جلال آل‌احمد را در نتیجه‌ی این مقال می‌توان نوعی واکنش به بحران‌های مدرنیته و سرمایه‌داری متأخر ارزیابی کرد.

تاریخ دریافت:

۲۰ فروردین ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش:

۲۶ تیر ۱۴۰۴

تاریخ انتشار:

۱۵ شهریور ۱۴۰۴

کلیدواژه‌ها:

نظریه‌ی تأثیر، آنتی‌نومی‌های
رئالیسم، ادراک حضوری، ادراک
حصولی، پایان زمان‌مندی،
فردریک جیمسن، جلال آل‌احمد

^{*} نویسنده مسئول: حسین صافی پیرلوجه

آدرس: دانشجویار پژوهشکده‌ی زبان‌شناسی پژوهشگاه علوم
انسانی و مطالعات فرهنگی.

ایمیل: spirloojeh@gmail.com

۱ مقدمه

داستان‌نویسی رئالیستی، مظهر برهه‌ی سرنوشت‌سازی در فرایند مدرنیزاسیون جهانی است که مبدأ آن به قرن شانزدهم بازمی‌گردد. نطفه‌ی نواده‌ی ایرانی این «انقلاب فرهنگی بورژوایی»، در اواخر قرن نوزدهم، مصادف با اواخر دوره‌ی قاجار، در ادبیات مشروطه بسته می‌شود، تا هم‌زمان با ورود مظاهر مدرنیته به ایران در اوایل قرن بیستم، داستان‌نویسی رئالیستی رسماً پا به عرصه‌ی ادبیات فارسی بگذارد. وجنات سرمایه‌داری اروپایی و به بیان دقیق‌تر، بورژوازی فرانسوی را اما واضح‌تر از هر زمان دیگر در دوره‌ی بلوغ داستان‌نویسی رئالیستی به دست نویسندگان موسوم به «نسل دوم» و برجسته‌تر از همه در نثر جلال آل‌احمد می‌توان دید و برجستگی خصیصه‌نمای رئالیسم در کار جلال آل‌احمد را هم می‌توان به تأثیرپذیری او از مارکسیسم غربی نسبت داد؛ مارکسیسمی هگلی که فردریک جیمسن نیز تعریف فرمالیستی خود از مفاهیمی چون تأثیر را وام‌دار گونه‌ی لوکاچی آن، یعنی نظریه‌ی شی‌ءوارگی، بوده است. شکل‌گیری سوژه‌ی بورژوا هم‌گام با روند روزافزون شی‌ءواره‌سازی از جامعه را جیمسن به موازات صورت‌بندی رئالیسم و تطور این فرم در داستان‌نویسی قرن نوزدهم فرانسه پی می‌گیرد. در این پژوهش، نظریه‌ی تأثیر^۱ به پشتوانه‌ی آثار اولیه‌ی جیمسن، ولی مشخصاً با تکیه بر خوانش رسمی او از این نظریه در آنتی‌نومی‌های رئالیسم (Jameson, ۲۰۱۳) معرفی شده است، سپس نگره‌ی دیالکتیکی جیمسن درباره‌ی یکی از سویه‌های آنتی‌نومیک رئالیسم (ادراک حضوری/حصولی) از جهات مختلف با نظریه‌ی تأثیر در مطالعات ادبی مورد‌مقایسه قرار گرفته است.

جیمسن در مقاله‌ی بسیار تأثیرگذار خود تحت عنوان «پست‌مدرنیسم، منطق فرهنگی سرمایه‌داری متأخر»، به ترارمزگذاری تحولات اجتماعی در چارچوب نظریه‌ی تأثیر می‌پردازد (جیمسن و دیگران،

۱۳۹۰). او دوران سرمایه‌داری متأخر را عصر جمود زیستار سیاسی و اجتماعی در نوعی «حالت ابدی» می‌بیند. «پایان زمان‌مندی» (Jameson, ۲۰۰۹) عنوان مقاله‌ی دیگری است که فردریک جیمسن در چارچوب نظریه‌ی آنتی‌نومی‌های رئالیسم نگاشته و در آن به تشریح روند روزافزون زوال تجربه در جهان امروز پرداخته است؛ روندی که طی آن، جای دریافت حصولی یا زمان‌مند آدمی از پدیدارها، با استحاله‌ی فزاینده‌ی گذشته و آینده در نوعی حالت ابدی، و با تعمیق حس حضور سوژه‌های فردی در اینجا و اکنون، هرچه تنگ‌تر می‌شود، تاجایی‌که حافظه‌ی تاریخی به کلی فرومی‌پاشد و سوژکتیویته‌ی جمعی، دچار «حالیته‌ی شیزوفرنیک» می‌شود (همان: ۶۴۹). جلال آل‌احمد هم مانند جیمسن به اتوپیایی که «روشنفکران کمپرادور» سودای آن را از مضامین هیجان‌زا (روان‌گردان‌های اکستاتیک) در داستان‌های خود می‌پروراند، با نگاه آسیب‌شناسانه‌ی یک شبه‌اگزیستانسیالیست می‌نگرد. عصاره‌ی این نگاه آسیب‌شناسانه را شاید به بهترین نحو ممکن بتوان همسو با جیمسن در میل انسان امروز به تنانگی مفرط - این باقی‌مانده‌ی تقلیل‌ناپذیر حاصل از کسر تمام تجربه‌های تاریخی به تجربه‌های حسی و تنانه - صورت‌بندی کرد؛ حاصل تقلیل‌ناپذیر چنین کسری برابر است با همان حس حالت ابدی، حسی که خود از گسست دریافت‌های در زمانی انسان و فروکاست‌شان به دریافت‌های موضعی و محلی به بار می‌آید. نظریه‌ی تأثیر، به همین معناست: عطالت قوای مخیله و مفکره‌ی ذهن در گرو بدویتی که از همگرایی تمام قوای پنج‌گانه‌ی حسی در رویارویی با هرگونه ذهنیت پسینی به بار می‌آید؛ میل به کام‌جویی تا سرحد مرگ.

آنتی‌نومی‌ها را جیمسن، چنان‌که خود می‌گوید، بر تنور مجادلاتی پخته و پرداخته است که قبلاً با نسخه‌های پیش‌نویس نظریه‌ی تأثیر گرم شده بود: «تأثیر در مفهوم تخصصی خود، سخت یادآور بعضی نظریه‌های تازه‌ی برگرفته از فروید و دلوز است، و

¹ affect

درضمن، تداعی‌گر این گزاره پست‌مدرنیستی که چرخشی تازه در روابط انسانی و ذهنیت افراد (ازجمله، ذهنیت سیاسی‌شان) رخ داده است» (Jameson, ۲۰۱۳: ۳۷). جیمسن از پیشینه نظریه‌های تأثیر بهره می‌گیرد تا روند اوج‌گیری و افول رئالیسم را به موازات جریان خزنده و خیزان اکنون‌گرایی در وقایع‌نگاری گذشته‌نگر، تاریخی‌سازی کند. کارکرد ایدئولوژیک ادبیات رئالیستی، به باور جیمسن، فراتر از بازنمایی محض اوضاع و احوال اجتماعی، نقشه‌کشی شناختی برای نوسازی جامعه قرن هجده‌نوزدهم برحسب ارزش‌های بورژوازی بوده است؛ رسالتی که بعدها، در نیمه دوم قرن بیستم، با هدایت جامعه به‌سوی سرمایه‌داری مصرفی تداوم می‌یابد. این نگره دقیقاً مبتنی بر نظریه تأثیر، و درست در راستای نظریه آنتی‌نومی‌هاست، به‌علاوه تناظری آشکار میان مشی بی‌خویش‌کننده زیستار بورژوازی از یک‌سو، و روند تقدس‌زدایی و شی‌واره‌سازی از جهان در غیاب انسان، ازسوی دیگر تناظری که به هر رو مقتضی تعلیق سوژگی، و انحلال خودآگاهی یا حافظه سیاسی اجتماعی در نوعی «حالیّت» محض است.

حافظه سیاسی اجتماعی، تابع ادراک حصولی است، یعنی بر گاه‌شماری، تقویم، یا به بیان روشن‌تر، تقسیم‌بندی متعارف زمان بر محور تجربه‌های گذشته/ حال/ آینده استوار است؛ اما حالیت، مبتنی بر ادراک حضوری است، و متمرکز بر درک حضور در هر دقیقه از آن محور تک‌خطی سه‌شقی. در علم حضوری، فی‌الحال، یا هم‌زمان، «عین واقعیت معلوم، پیش عالم، نفس، یا ادراک‌کننده حاضر است» و شخصیت معلوم، به‌طور هم‌زمان و بی‌هیچ واسطه‌ای بر عالم مکشوف می‌شود، «مانند علم نفس به ذات خود و حالات وجدانی و ذاتی خود» (طباطبایی و مطهری، ۱۳۶۲: ۸۳). متقابلاً، علم حصولی، مستمر، یا درزمان، معرفتی است که با گذر زمان و به‌واسطه تصاویر و مفاهیم حاصل می‌شود؛ یعنی از رهگذر فرایادآوری دریافت‌های حسی و حضوری توسط قوه تخیل، و

سپس، فراوری این بازیافته‌های خیالی توسط قوه تعقل. بنابراین، به نظر می‌رسد که علم حضوری را باید مقدم بر علم حصولی انگاشت؛ به این معنا که پنداری معرفت نفس «به ذات خود و حالات وجدانی و ذاتی خود»، لازمه تسلسل درزمانی این‌گونه خودآگاهی‌های لحظه‌ای و تجمیع‌شان در قالب معرفتی یکپارچه نسبت به کیستی خویش است. این نگره، در وهله اول مبتنی بر نظریه‌ای ماتریالیستی به نام نظریه تأثیر است که در چارچوب آن، ذهنیت همواره فی‌الحال، به‌طور حسی، و پیوسته از دریافت‌های تنانه (واکنش‌های الکتروشیمیایی اعصاب و نخاع به تأثیرات محیط) حاصل می‌شود؛ و در ثانی، متضمن رابطه‌ای دیالکتیک میان سلسله دریافت‌های مادی است. بنابر ماتریالیسم دیالکتیکی که از جمع این دو مفروض حاصل می‌شود، «خود یا من عبارت است از مجموعه ادراکات مختلفی که به‌وسیله احساس یا تخیل و تفکر، دائماً و علی‌التعاقب پیدا می‌شوند. ... مطابق این نظریه، خود یک موجود وحدانی [یکپارچه و خودایستا] نیست، بلکه مجموعه احساسات و خیالات و افکاری است که سلسله واحدی را تشکیل می‌دهند» (همان: ۱۲۳). حال، مسئله اساسی محل مجادله این است که نفس بدون برون‌ایستایی از خویش چگونه می‌تواند درعین حال، هم سوژه و هم ابژه معرفت به ذات خود باشد؟ وگرنه، به‌فرض هرگونه ایستار بیرونی، موقف استعلایی نفس در مقام معرفت به خود دقیقاً کجاست؟ دیالکتیسین‌های ماتریالیست، پاسخ این معضله را در آنتی‌نومی درونی سوژه (نا/اینهمانی وجود فی‌نفسه، با ماهیت خودش) می‌جویند: «من درعین اینکه خودم هستم، خودم نیستم. من خود و ثابت هستم ولی متغیر می‌باشم. ... دیالکتیک، قضایا را درضمن جریان در نظر می‌گیرد؛ یعنی برای دیالکتیک، من مطلق وجود ندارد، بلکه من به‌انضمام عده زیادی از قضایای خارجی وجود پیدا می‌کند. پس من آن ثابتی است که به‌ازای قضایای خارجی متغیر می‌باشد» (ارانی، ۱۳۸۰؛ نک. طباطبایی و مطهری، ۱۳۶۲: ۱۲۷). دربرابر دیالکتیسین‌های ماتریالیست،

اتوپایی احساسات، اتفاقاً به‌شیوهٔ درمان‌به‌مثل (هومیوپاتیک)، برای مقابله با گسترش جامعهٔ بازار بهره‌گرفت؛ چنان‌که جلال آل‌احمد در آثار داستانی خود عملاً از نیروی رهایی‌بخش احساسات، به‌جای بهره‌برداری‌های ایدئولوژیک، بهره‌ای اتوپایی برداشته است. در بخش تحلیل داده‌ها خواهیم دید که آل‌احمد چگونه به‌جای تعریف سنتی، سلبی یا تقابل‌بنیاد احساسات، توانسته است با بازنمایی ایجابی یا آنتی‌نومیک سوانق پیشاکلامی در برابر عواطف واژگانی‌شده، از روند کالایی‌سازی احساسات در جامعهٔ بازار آشنازدایی کند. شرح شیوهٔ دستیابی به این مهم، هدف اصلی پژوهش پیش رو خواهد بود.

۱/۱ هدف پژوهش

تبعیض مثبتی که معمولاً تحت اصطلاح «اشتیمونگ» در حق سویهٔ ایجابی و تجربی مفهوم تأثیر روا داشته می‌شود، درواقع، واکنشی است جبرانی به تبعیض از نوع منفی آن در سراسر سنت متافیزیکی غرب: همان سنتی که حضور واقعیت را از دیرباز، سلباً و در تقابل با غیاب واقعیت تعریف کرده است. «اشتیمونگ» مشتق از ریشهٔ آلمانی *Stimme* به معنی صداست، و ضمناً به معنی تنظیم صداها یا ناهم‌ساز به‌ویژه در موسیقی واگنر (در برابر سونات). از همین رو است که جیمسن مصادفت اپرای ترستان و ایزولدهٔ واگنر (۱۸۶۵) با داستان‌پردازی‌های فلور و نقاشی‌های ادوار مانه را سرآغاز مدرنیسم، سرفصل رهایی هنر امروزی از قید و بندهای آفرینش‌پس‌نگر، یا مبدأ همان به‌اصطلاح خودش «بازنمایی اگزیستانسی» می‌داند (Jameson, ۲۰۱۳: ۴۷). به همین قیاس شاید دامنهٔ دلالت‌های ضمنی «اشتیمونگ» را بتوان در فارسی هم فراتر از طیف‌شناسی گام‌های ماژور و مینور، به ترکیب دیگر هیجانات و خلجانات حسی بر پیوستاری از «حالات» تسری داد. منظور از طیف‌شناسی در این مفهوم موسع، امکان مقایسهٔ آنتی‌نومیک انواع ظاهراً قیاس‌ناپذیر عواطف است،

متافیزیسم‌های ماتریالیست از چارچوب نظریهٔ روحانی به معرفت‌نفسه می‌نگرند. از این نظر روح، من، یا خود، پیش از آنکه برآیند زنجیره‌ای از فعل‌وانفعالات فیزیولوژیکی پی‌درپی باشد، «عبارت است از یک وجود وحدانی مشخص»، واجد کلیتی خودایستا و علی‌الدوام در پس جمیع حالات و عوارض، «که هرکس حضوراً به وجود آن اطمینان دارد» (طباطبایی و مطهری ۱۳۶۲: ۱۲۵). با واپس‌نگری در این کیستی پیش‌تجربی - یا چنان‌که جلال آل‌احمد می‌گوید «بازگشت به خویشتن» - است که هرکس به دریافت‌های پراکندهٔ خود وحدت می‌بخشد.

در آنتی‌نومی‌ها جیمسن با پی‌گیری سیر تطور واقع‌نمایی، از شرح رویدادهای گذشته به وصف حال حاضر می‌خواهد پرده از همبستگی بیرونی فرم رمان با زیستار بورژوازی بردارد؛ می‌خواهد نشان دهد که اوضاع جسمانی و احوال روحی-روانی چه بار اجتماعی-سیاسی‌ای می‌تواند داشته باشد. راز ماندگاری آثار ادبی را جیمسن در تعمیم‌پذیری احساسات فردی به روان‌شناسی اجتماعی می‌جوید: «دربارهٔ آنچه ذاتی آثار ادبی به نظر می‌رسد باید این سنگ را با خودمان واکنده باشیم که ... زبان چگونه پس از متنیت‌یابی در یک قالب کلامی نسبتاً خودآیین، به‌تدریج از بافت و موقعیت خاص خود برکنده و میان نسل‌های مختلفی از خوانندگان منتقل می‌شود» (Jameson, ۱۹۷۵: ۴۱۵). از چنین نظرگاهی است که جیمسن حتی چربش باز نمود احساسات آنی بر آگاهی‌بخشی تاریخی در متون فرهنگی را هم دردنمون نظام سرمایه‌سالاری جهانی و تمهید شیوه‌ای روزآیند برای استیلای جهانی سیاست‌های شی‌ء‌واره‌سازی و تداوم روند کالایی‌سازی از جهان و انسان می‌داند: «هرگونه درک اصیلی از وضعیت امروزمان ... در گرو به نقد کشیدن رابطهٔ میان التذاذ و سیاست است» (Jameson, ۱۹۸۳: ۳۷۳). ای‌بسا فراتر از این‌گونه نقدهای دردنمون، بتوان نیروی رهایی‌بخش نهفته در متون فرهنگی معاصر را نیز دریافت و از کارکرد

برقرار می‌شود، و سپس با درونه‌گیری در دیگر روال‌های کشف، به شناسایی ساختار کلی زبان می‌انجامد. به باور جیمسن نیز سوسور صورت‌بندی ایستای خود از نظام زبان را بر همین روال‌های اکتشافی تقابل‌بنیاد نهاده است، تا کی از برابرنهشت این صورت اولیه، هم‌زمان، و خودآیین، در نسبتی آنتی‌نومیک با همنشینی درزمانی پارول‌ها یا پاره‌گفته‌های زودگذر، برای توضیح دینامیسم درونی نظام زبان بهره بردارد (جیمسن، ۱۴۰۲: ۵۲). در این صورت است که می‌توان دگرآیینی کنش‌های کلامی (انضمام پاره‌گفته‌ها به زمینه تاریخی و اجتماعی ناپایدار خود) را از یک سو با خلق‌الساعگی بداهه‌نوازی و تأثیرات ناشناخته آن قیاس کرد، و از سوی دیگر، با سیر غیرقابل پیش‌بینی وقایع و سیلان آزادانه افکار در روایت‌های رئالیستی و مدرنیستی.

تروبتسکوی و یاکوبسن، نظریه‌میزه‌های آوایی را دقیقاً با الگوبرداری از دوگانه‌سازی‌های سوسور ارائه کردند، لیکن نه در جهت تعمیم تقابل‌های ساختاری از جفت‌های کمینه به کل نظام زبان و برای توضیح دینامیسم درونی آن، بلکه برعکس، با تجزیه این تقابل‌ها به مختصه‌های آوایی، آن هم در جهت تبیین دینامیسم درونی خود نظام واجی. از این رو، شاید در شرح قیاس‌پذیری میزیه‌های آوایی با آنتی‌نومی‌های رئالیسم بهتر آن باشد که از تمایزی موسوم به «ایک/ایمیک»^۲ کمک بگیریم؛ در رهیافت اتیک، تحلیلگر زبان به منظور واری و توصیف الگوهای زبانی، گاه از تمایزهایی بهره می‌گیرد که در نظر اهل آن زبان ارزش چندانی ندارند، درحالی‌که رهیافت امیک با تمایزهایی سر و کار دارد که ارزش‌شان برای اهل زبان نیز شناخته شده است. بنابراین، از هر منظری که در نظریه آنتی‌نومی‌های رئالیسم بنگریم با این مسئله روبه‌رو می‌شویم که آیا این سویه‌های آنتی‌نومیک در نظر عموم خوانندگان داستان‌های جلال آل‌احمد نیز واقعاً

فارغ از ظاهر شی‌واره‌ای که هرکدام به موجب نظام برچسب‌دهی واژگانی به خود گرفته‌اند؛ و پیش‌شرط نیل به این منظور هم تجزیه عواطف است به عناصر سازنده‌شان، که همانا سوانق باشند. در راه تحلیل مؤلفه‌ای عواطف به قصد تشریح منطق درونی‌شان، می‌توان از سیر تکامل دستگاه موسیقی تونال به موسیقی آتونال غربی الگو برداشت، الگویی متشکل از زیرالگوهای غیرخطی و نامنتظمی که در آن‌ها، برخلاف سونات‌های سراسرست بتهوون، از تنافر به جای تکرار، از بازی با احساسات برای برانگیختن حواس، و چه‌بسا از تداعی موسیقی مودال برای الغای تونالیت و زمان‌بندی خطی به سود همین «حالیّت» مورد نظر ما استفاده می‌شود.

بارزترین نمونه الگوبرداری از این آتونالیت مدرن را در زبان‌شناسی سوسوری می‌توان دید که چگونه با پیشرفت در هریک از زیرشاخه‌های خود - علی‌رغم تأکیدات خود سوسور بر یکپارچگی زبان - به حوزه‌های هرچه مستقل‌تر و نامرتب‌تری تجزیه شده است. کامل‌ترین کاربرست ساختارگرایی سوسوری را هم در رشته واج‌شناسی می‌توان یافت، و نهایت جزئی‌نگری‌های واج‌شناختی را در نظریه میزیه‌های آوایی نیکولای تروبتسکوی و رومن یاکوبسن. همین نکته را به عبارت دیگر، با اشاره به وجه تمایز تقابل‌های تکمیلی از تناقضاتی می‌توان بازگفت که در سنت تفکر دیالکتیکی معمولاً آنتی‌نومی خوانده می‌شود. تقابل تکمیلی، حاصل قسمی برابرنهشت ایستاست؛ یعنی برخلاف آنتی‌نومی، قابل تعمیم نیست. پس چگونه می‌توان بنای کل یک نظام را بر پایه تقابل‌هایی چنین درون‌ماندگار نهاد، و به چیزی فراتر از انباشت تقابل‌های دوگانه، به چیزی فراتر از محصول بسته‌بندی تضادها در دستگاه منفی‌سازی مداوم، دست یافت؟ پاسخ اینکه، میزیه‌های آوایی، درواقع، حاصل همان تقابل بنیادینی هستند که در بدو ساختارگرایی سوسوری میان جفت‌های کمینه^۱

² etic/emic

کوچک‌ترین واحدهای معنادار زبان که هر : minimal pairs
جفت از آن‌ها تنها در یک واج با یکدیگر تفاوت دارند

زیستار تنانه در روزگار ما، روزگار استحاله ذهنیت در تنانگی، روزگار تعلیق تاریخت در حالیت است. در این بحبوحه، روایت‌های جلال آل‌احمد از زیستار تنانه انسان در جهان امروز، و برآورد رئالیستی او از دلهره، خودباختگی و سرگشتگی به مثابه عوارض محتوم این نوع درجهان‌بودگی، دردمنون برخورد دیالکتیک تاریخی با حالیتی اگزیستانسیالیستی است، و ماتریالیسم متافیزیکی، نسخه‌ای است که از این جایگاه جلالت‌مآب برای برگزشتن از زیست‌جهانی چنان مادیت‌زده صادر می‌شود.

۱/۲ پیشینه پژوهش

مطالعه تجربه تنانگی در ادبیات رئالیستی و نسبت آن با گفتمان‌های اجتماعی و تاریخی، سابقه‌ای دیرینه در مطالعات ادبی و فرهنگی دارد. ریشه‌های این بحث را می‌توان در آرای فلسفی و زیبایی‌شناسی غربی از قرن نوزدهم به بعد پی گرفت. یکی از بنیان‌گذاران نظری تحلیل رئالیسم ازمنظر اجتماعی، لوکاچ بود که در نظریه شی‌ءوارگی خود، به تفصیل از نحوه انحلال سوژگی در جهان کالایی‌شده سرمایه‌داری سخن گفت. این نگره، زمینه‌ساز نظریات متأخر درباب فرم ادبی، از جمله دیدگاه فردریک جیمسن شد که مقاله حاضر تکیه اصلی خود را بر آثار او قرار داده است. جیمسن در اثر مهم خود آنتی‌نومی‌های رئالیسم (۲۰۱۳) دوگانگی میان دریافت‌های حسی و فهم پسینی این دریافت‌ها را مبنای تحلیل فرم روایی در رئالیسم قرار می‌دهد و آن را به بحران حافظه تاریخی در سرمایه‌داری متأخر پیوند می‌زند. به‌ویژه در مقاله «پست‌مدرنیسم؛ منطق فرهنگی سرمایه‌داری متأخر» (۱۳۹۰)، جیمسن به کالایی‌سازی عواطف و شی‌ءوارگی ادراکات انسانی اشاره دارد، که در این مقاله در تحلیل داستان‌های جلال آل‌احمد به کار گرفته شده است.

از ارزشی بنیادین برخوردارند (رویکرد امیک)، یا آنکه به‌عنوان بخشی از یک نظام هرمنوتیکی خاص، از بیرون بر این داستان‌ها تحمیل می‌شوند (رویکرد اتیک). پرواضح است که آنتی‌نومی‌های رئالیسم، نه در سطح شیوه‌های داستان‌پردازی یا در سطح سویه‌های ادراک جهان داستان، بلکه در خوانش سطحی داستان‌های جلال آل‌احمد یا هر نویسنده دیگری، کوچک‌ترین محلی از اعراب ندارد.

کاربست انواع آزمون‌های شبه‌علمی برای نام‌شناسی ادراکات حسی، و اجرای اقسام آزمایشات اکتشافی درباره خاستگاه‌های ناشناخته چنین ادراکاتی، حاکی از همین نگره پارالاکسی است: نوعی دوبینی اتیک/امیک، که از یک سو می‌خواهد تنانگی را با استفاده از اوصاف در قالب روایت‌های اگزیستانسیال به کوچک‌ترین مؤلفه‌های سازنده‌اش تجزیه کند، و از سوی دیگر، می‌کوشد تا این سازه‌های کمینه را با تمثیل‌پردازی در قالب قصوی به صورت عواطف ترکیب کند. تمام تمثیل‌پردازی‌های رئالیستی، در پس سبک و سیاق به‌ظاهر یکدست خود، ترکیب درهم‌جوشی از سوانح نام‌ناپذیر را پنهان کرده‌اند که با پدیدارشناسی‌شان می‌توان نسبتی آنتی‌میک میان شیوه بازنمایی آن‌ها برقرار، و به واسطه این تمهید، زیستار تنانه انسان امروز را در هر روایت رئالیستی، بر پیوستاری از نقل و محاکات تصویر کرد. در نتیجه، پس از تجزیه عواطف بر پیوستاری از پدیدارهای حسی است که می‌توان پویایی درونی نظام عواطف را به شیوه‌ای واقع‌نمایانه تبیین کرد؛ درست همان‌طور که توصیف تروبتسکوی و یاکوبسن از مختصه‌های آوایی و دسته‌بندی مختصه‌بنیاد آواها در گروه‌های طبیعی، مقدمه‌ای بود بر پویش‌شناسی نظام واجی؛ درست همچون پویانمایی مجموعه‌ای از تصاویر ثابت بر پیوستاری از تفاوت‌های جزئی. باز نمود این دگرش تدریجی در روایت‌های رئالیستی، امکان طیف‌شناسی احوال را فراهم می‌کند. از این نظر، روایت‌های رئالیستی را باید فرازبانی برای کل رئالیسم دانست که با انواع هنرهای غیرکلامی‌اش بیانگر نظام نسبتاً نوظهور

تحلیلی که در رویکرد مقاله به «آرزوی قدرت» یا «چاپا» نمود یافته است.

درنهایت، این مقاله ضمن پیوند با نظریات فوق، تلاش می‌کند با تلفیق نگاه پدیدارشناختی و نقد اجتماعی، روایتی از تجربه‌ی تن در آثار جلال آل‌احمد ارائه دهد. با وجود گسترش مطالعات روایت‌محور در ادبیات فارسی، تأکید بر بازنمایی تنانگی ازمنظر آنتی‌نومیک، جایگاهی نو در ادبیات نظری و مطالعات فرهنگی ایجاد می‌کند.

۲ بحث

۲.۱ چارچوب نظری پژوهش

اصطلاح «تأثیر» را در معنای تخصصی‌اش دشوار بتوان جدا از نظریه‌های نسبتاً متأخری (مانند پست‌مدرنیسم) به جا آورد که خود با استناد به شواهد گوناگونی از دگرگشت سوژکتیویته فردی و شیوه شکل‌بندی‌های اجتماعی، از ظهور عصری جدید در مناسبات انسانی و نحوه کنشگری سیاسی دم می‌زنند. جیمسن نیز سر آن ندارد تا نظریه خود درباره آنتی‌نومی‌های رئالیسم را به چیزی بیشتر از مبادی نظریه تأثیر یا کمتر از پیامدهای آن حمل کند؛ فقط بر آن است تا مسیر را با چشم‌اندازی ورای تضاد تکمیلی یا تقابل‌های دوگانه تصویر کند. هدف از کاربست نظریه آنتی‌نومی‌ها در تحلیل رئالیسم جلال آل‌احمد هم پیش از چندوچون درباره تمیزه‌شدن سوژکتیویته جمعی یا ورود سوژه فردی به دوران پس‌سیاست، سنجش کارآیی نظریه جیمسن در تبیین عملی دیدگاه‌های جلال آل‌احمد است. به همین منظور، و با نظرداشت استنباط تخصصی جیمسن از اصطلاح «تأثیر» (به‌سان واکنش‌های الکتروشیمیایی اعصاب و نخاع به تأثیرات محیط)، کار را از فاصله‌گذاری میان حواس و عواطف آغاز می‌کنیم. تمایز حواس از عواطف با اینکه - یا شاید به دلیل اینکه - تمایز سنتاً پذیرفته‌شده و

ازسوی‌دیگر، مفاهیم پدیدارشناسانه، به‌ویژه در فلسفه هایدگر، و مشخصاً مفهوم اشتیمونگ^۱ یا «حالت»، در این مقاله نقش کلیدی دارند. هایدگر، در پدیدارشناسی اگزیستانسیال خود، احساسات و عواطف را به‌مثابه شیوه‌هایی از «درجهان‌بودن» تفسیر می‌کند که فراتر از تجربه شخصی، حامل بنیان‌های هستی‌شناختی‌اند (هایدگر، ۱۳۹۸: به‌ویژه ۶۹-۸۰). همین مفهوم، ازسوی سارتر و مرلوپونتی نیز پی گرفته شد و در چارچوب تجربه تنانگی، به‌ویژه در نسبت با زبان، روایت و سوژگی تحلیل شد.

در سطح نظریه‌های اجتماعی احساسات، مقاله به آثار آرلی راسل هوقشیلد ارجاع می‌دهد که در اثر مشهور خود (Hochschild، ۱۹۸۳) مفهوم «کار احساسی»^۲ را مطرح می‌کند. هوقشیلد نشان می‌دهد که احساسات چگونه پس‌از نام‌پذیری در بستر نظام سرمایه‌داری، به کالا بدل می‌شوند و انسان مدرن از احساسات خود نیز بیگانه می‌شود. این نگره در مقاله، برای تحلیل داستان «اختلاف حساب» به کار گرفته شده است.

درزمینه جامعه‌شناسی انتقادی، مقاله از دیدگاه‌های یانیس واروفاکیس بهره می‌برد. واروفاکیس در قالب نظریه تکنوفئودالیسم، از استعاره بدن برای توضیح مناسبات بازار استفاده می‌کند و نشان می‌دهد چگونه حتی لایه‌های عمیق روحی انسان نیز هدف کالایی‌سازی قرار گرفته‌اند. این تحلیل با فضای داستانی آل‌احمد پیوند می‌خورد، جایی که بدن و احساسات در بستر استحاله تاریخی بازنمایی می‌شوند.

همچنین مفاهیمی چون «نشانه‌شناسی عواطف»، «شخصی‌سازی تجربه» و «تمثیل‌پردازی در رئالیسم» که در آثار رولان بارت مطرح شده‌اند، در لایه‌های ضمنی مقاله حضور دارند. بارت با تأکید بر تفکیک تجربه زنده از روایت‌پذیری آن، خوانش دیالکتیکی و انتقادی از بازنمایی را ممکن می‌سازد؛

^۲ Emotional Labor

^۱ Stimmung

عواطف هم موجب التفات از حیث وجودی سوانق به حیثیت تاریخی‌شان می‌شود. در این میان جدلی درمی‌گیرد بر سر اینکه آیا اصلاً در غیاب کلمات می‌توان به شناختی از احساسات رسید؟ آیا نمی‌توان سوانق را، اگر نه تماماً بر ساختی از کلمات، دست‌کم جوهر پیشاکلامی نابی دانست که در ملاطی از زبان برای پیکربندی ساختار پیچیده عواطف به کار می‌روند؟

شی‌ءوارگی با اینکه حالا دیگر مفهومی آشنا در خوانش انتقادی و هرمنوتیک سوءظن به شمار می‌رود، ولی منظور از شی‌ءوارگی عواطف در پی برچسب‌دهی واژگانی به سوانق سیال، این نیست که هرگز نمی‌توان حتی ذره‌ای از صورت پیش‌زبانی عواطف را بازیافت. برای بازیابی این تجربه اصیل از پس پوسته زبانی عواطف، فقط باید مفهوم شی‌ءوارگی را از زیر تعریف دوسره‌ای که هگل تحت عنوان «مکر تاریخ» بر آن بار کرده است، بیرون کشید. به باور او، آدمی هرچه در راه عینیت‌بخشی به آرزوهای دور و دراز خود بیشتر تلاش می‌کند، سر دراز امیال او اتفاقاً درازتر می‌شود؛ پس به هوای استغنا، درواقع، امیال خود را غنی‌سازی می‌کند. زندگی، به این تعبیر تناقض‌آمیز، زنجیره‌ای است از شی‌ءواره‌سازی در پی شی‌ءواره‌سازی؛ زنجیره‌ای که اساساً از نام‌گذاری آغاز، و احتمالاً به بی‌خویشی، خودباختگی، یا ازخودبیگانگی ختم می‌شود. این خودباختگی، همان مفهومی است که گاه از آن به بیانی متناقض‌نما با عنوان «خودآگاهی» یا «توانایی تأمل انتقادی در نفس» یاد می‌شود: «تجربه حسی ما، برخلاف حلزون‌ها، به میانجی زبان صورت می‌گیرد؛ و همین نکته است که بیش از هر چیز به ما درجه‌ای از فاصله‌گیری با خویش و بدین‌ترتیب، تأمل انتقادی در نفس اعطا می‌کند» (ایگلتن، ۱۳۹۷: ۴۷). در این صورت، باید دید زبان چه چیزی را در هر دقیقه از تاریخ می‌تواند/ نمی‌تواند بازنمایی کند: آیا اصلاً به موجودیت مادی سوانق تنانه می‌توان معرفتی حصولی یافت؟ آیا نه همین تنانگی

مرسومی است، تا به حال چندان کوششی برای ارائه یک تعریف منتظم درباره آن صورت نگرفته است. سهل است، که همین مرز مبهم نیز در پی هم‌آیندی «احساسات و عواطف» در فارسی امروز از میان رفته است. از این‌رو، با کاربرد اصطلاح هرچند غیربالینی، ولی به‌هررو تخصصی‌تر «تأثیر» یا حتی «سائق» برای اشاره به مفهوم احساس، شاید بتوان آن مرز گم‌شده را بازیافت، یا دست‌کم به گمانه‌زنی در حول و حوش آن پرداخت. به همین منظور، در این مقال از اصطلاحات «حس»، «سائق»، «تأثیر» و «دریافت حضوری» در برابر «احساس» و «عواطف» استفاده کرده‌ایم.

تخمین حدود بیرونی سوانق را در اینجا سلباً از بررسی عواطف واژگانی‌شده آغاز می‌کنیم، تا به این ترتیب، آنتی‌نومی میان نام‌ناپذیری و نام‌برداری را شاخصی برای مرزبندی میان سوانق و عواطف گرفته باشیم. فرض ما بر این خواهد بود که سوانق یا حسیات را چون نام‌ناپذیر، متمتع از زبان، و پیشاکلامی‌اند، نمی‌توان از یکدیگر بازشناخت؛ درحالی‌که عواطف عمدتاً با برچسب‌های واژگانی، و گاه با عناوین واژگانی‌شده بزرگ‌تر، قابل تشخیص‌اند. از این‌جهت، درمورد عواطف با نظامی مواجیم که همچون دیگر دستگاه‌های زبان‌بنیاد (مانند نام‌شناسی رنگ‌ها)، تاریخمند، و در نتیجه، غیرطبیعی و فرهنگ‌وابسته است؛ یعنی در هر زمانه، از فرهنگی به فرهنگ دیگر، و در هر فرهنگ، به مرور زمان دستخوش تغییر می‌شود. باری، آنچه بیش از نام‌شناسی عواطف، و پیش از پویش‌شناسی روند ناگزیر استحاله این ساختار در فضای سوانق اهمیت دارد، اساساً شیوه شی‌ءواره‌سازی از سوانق در قالب عواطف واژگانی‌شده است (Jameson, ۲۰۱۳: ۳۸-۴۰). البته پدیدارشناسی سوانق اولیه از طریق پرانتزگذاری یا قلاب‌گیری^۱ حسیات خام، پیش از قالب‌ریزی‌شان به صورت عواطف در دستگاه برچسب‌دهی واژگانی اگر ناممکن نباشد، بسیار دشوار است. از سوی دیگر، نام‌شناسی فقه‌اللغوی

¹ epoché

پدیدارشناختی به کاررفته در این مقاله متأثر از سنت هایدگری است که بر تجربه زیسته، و حال‌وهوای وجودی تأکید دارد. از مفهوم «حالت» به مثابه یکی از عناصر بنیادین پدیدارشناسی هایدگر بهره گرفته شده تا ارتباط میان تجربه بدن و زمینه‌های تاریخی و فرهنگی در داستان‌ها تحلیل شود. در کنار این رویکرد، نظریه «آنتی‌نومی‌های رئالیسم» فردریک جیمسن چارچوبی تحلیلی برای بررسی نحوه بازنمایی بدن و احساس در بستر روایت فراهم می‌سازد. تمایز کلیدی میان «ادراک حضوری» (احساس بی‌واسطه و حسی) و «ادراک حصولی» (روایت‌پذیر و مفهومی) در ساختارهای زبانی متن، به عنوان ابزار اصلی تحلیل به کار رفته است. این تمایز در تحلیل نمونه داستان‌هایی از آل‌احمد به منظور شناسایی نقاطی به کار رفته که در آن‌ها تنانگی به سطحی از معنا، نقد اجتماعی یا مقاومت ایدئولوژیک ارتقا یافته است. تحلیل داده‌ها به صورت نمونه‌محور و متن‌محور انجام شده است. در پاره‌روایت‌های مورد تحلیل، بازنمایی بدن و احساسات، نقشی کلیدی در شکل‌گیری معنا ایفا می‌کند. شیوه تحلیل، تلفیقی از خوانش پدیدارشناختی، نشانه‌شناسی فرهنگی و تفسیر گفتمانی است و تمرکز آن بر سطوح زبان، استعاره‌ها، توالی روایی، و پیوندهای میان تجربه حسی و ساختار قدرت است.

۲٫۳ تحلیل نمونه‌های متنی در داستان‌های جلال آل‌احمد

پویش‌شناسی^۱ الگوهای حس‌آمیزی در داستان‌های جلال آل‌احمد را بد نیست با نگاهی به نقطه تکوین این الگوها و هم‌زمانی‌شان با تلاشی جهانی برای پدیدارشناسی تن در نظام زبان آغاز کنیم. از این نظر، راه‌اندازی دمودستگاه روایت‌پردازی درباره احساسات را با همه فوت‌وفن‌هایش شاید بتوان راهبردی ظاهراً ادبی دانست به مقصود تاریخی‌سازی

ناب است که از سوانح وازگانی‌شده به هیئت عواطف شی‌ءواره، ذایل می‌شود؟ قدر مسلم اینکه، ادراک حاصل از نامیدن دریافت‌های خام، هرچه باشد، دریافت خام نیست.

ادراک حاصل از نام‌شناسی عواطف دیرآشنا و احساسات نخ‌نما اگرچه نظام‌یافته‌تر از آن است که حتی بخشی از انگیزتگی سیری‌ناپذیر رئالیسم برای توصیف امور نامکشوف و مکنونات بیان‌ناپذیر را کفاف دهد، با این حال، رئالیست‌ها از اواسط قرن نوزدهم که با نگاه ذره‌بینانه خود در پی کشف اجزاء و مناسبات درونی این نظام برآمدند، تا هم‌اکنون که از منظری پست‌مدرنیستی به حسیات می‌نگرند، هیچ‌گاه از یورش‌های بی‌امان خود برای نفوذ به قلعه زبان بنیاد هیجانات و خلجانات روحی کوتاه نیامده‌اند. به عنوان چند نمونه از انبوه پروژه‌های برش‌زنی و وصله‌دوزی احساسات در الگوهای باب روز می‌توان به زیست‌سیاست‌شناسی یا دیرینه‌شناسی علوم پزشکی نزد میشل فوکو، روان‌سیاست‌شناسی دیجیتال در نظر بیونگ‌چول هان، و جامعه‌شناسی احساسات در میان خیلی از برساخت‌گرایان اجتماعی از یک‌سو، و روان‌شناسان اجتماعی از سوی دیگر، اشاره کرد (نک. ربانی خوراسگانی و کیانپور، ۱۳۸۸: به‌ویژه صص. ۶۳-۶۱)، و سرانجام، سیر تطور شگردهای حس‌آمیزی روایی را، تنها به عنوان یک نمونه، با پویش‌شناسی داستان‌های کوتاه و بلند جلال آل‌احمد می‌توان پی‌گرفت.

۲٫۲ روش‌شناسی پژوهش

روش این پژوهش از نوع کیفی و نظری-تحلیلی است و با تکیه بر پدیدارشناسی تفسیری و تحلیل گفتمان ادبی انجام شده است. هدف آن، واکاوی بازنمایی تجربه تنانگی در داستان‌های جلال آل‌احمد در نسبت با ساختارهای روایی، مفاهیم ادراکی و بسترهای تاریخی-اجتماعی است. رویکرد

^۱ dynamics

سوانح بی‌نام و رازآلود در قامت عواطف واژگانی‌شده. تلاش برای مستندسازی فراگیر احساسات منحصر به فرد اگرچه تب تند بود که از رئالیسم قرن نوزدهم فرانسه سر برآورد و فوراً ادبیات داستانی دیگر زبان‌ها را درنوردید، اما باید تقریباً یک قرن می‌گذشت تا از طریق ترجمه ادبیات جهان در عصر مشروطه، راه خود را به ادبیات فارسی هم باز کند. به راه افتادن جریان بازنمایی احساسات در ادبیات داستانی و همه‌گیری آن در سطحی جهانی را می‌توان بارزترین نشانه یک چرخش تاریخی در بستر معرفت‌شناسی انگاشت؛ و مجموعه آثار داستانی جلال آل‌احمد را، از برجسته‌ترین نقاط چنین عطفی در سوهش‌گاه^۱ (دستگاه حاشه) فارسی‌اندیشان، و پاره‌روایت زیر، از شاعرانه‌ترین توصیفات جلال درباره خلسه‌ای عمیق و بی‌اختلال در لحظه حال، لحظه استحاله خود در هستی، لحظه خشکیدن در بی‌خویشی، حالیتی چنان ناب دارد که وصف پرطول و تفصیل آن به بازگویی‌اش در اینجا می‌ارزد:

آن شب، شب دیگری بود. آسمان به قدری نزدیک بود که به طالع‌بینان حق می‌دادم. و درد پلنگ‌ها را فهمیدم. و نیز درد عاشقان را. از چنان آسمانی هرچه می‌گفتی برمی‌آمد. اگر به زیارت رفته بودم و به نماز حاجت برخاسته، فردا به راحتی چو می‌انداختم که آسمان نورباران شده بود. اما اینجا مدرسه ده بود. ... انگار چیزی به چارچشم، از جام شیشه خالی درها و از درون تاریکی کلاس‌ها ... مرا می‌پایید. این تازه‌وارد بی‌خواب‌شده چراغ به دست را. که دنیای سکوت و ابدیت شبانه یک قبرستان را می‌آلود. ... و ترس، سایه‌ای گذرا بر خاطرم افکند. همچون گذر سایه گنجشک دیرکرده‌ای، در نیمروز چله تابستان، بر دشتی بایر. اما حضور نامرئی ده و آن آسمان عمیق و بلند؛ و آن ستاره‌های در دسترس آویخته؛ و این گورستان تحول‌یافته؛ و سگی که رانده بودمش، چنان به هم نزدیک بودند و چنان تنگ هم نشسته، و چنان مستلزم یکدیگر، که هیچ

جایی برای ترس نبود. برای ترس این معلم غریبه چراغ به دست. و هیچ درزی، هیچ گوشه فراموش‌شده‌ای، هیچ سوراخی؛ همه‌جا پُر بود. پُر از چیزی ورای قبرستان و مدرسه. پُر از چیزی برتر از مقایسه‌ها و غم‌ها و دردسرها. و چه تسلائی! و چنان عظیم که خجالت کشیدم به دستاویز روشنایی زرد و چرکین یک فتیله نفتی بیاویزم. چراغ را کشتم؛ و در نور ستارگان، ... به استحاله‌ای تن دادم که از قبرستانی مدرسه‌ای می‌سازد، و از ستاره‌ای شعری، و از درویشی معلمی. (آل‌احمد، ۱۳۴۶: ۷۰۶-۷۰۵)

باری، این قسم رئالیسم شبه‌آگزیستانسیال عملاً نقض غرض می‌کند، چراکه با انباشت اوصاف و القای هرچه بیشتر معنا، به جای حس حضور، اندیشه را احضار می‌کند: «زبان به تدریج با گسترش ارتباط انسانی ... غنی‌تر و پیچیده‌تر می‌شود، و درعین‌حال، به طرز خطرناکی انتزاعی، و بدین‌سان قادر به خلاص شدن از مهار حسی تن» (ایگلتون، ۱۳۹۷: ۲۴). از این‌رو، حتی عینی‌ترین بازنمودهای روایی از تجربیات تنانه هم متضمن وجهی تجریدی‌اند، و آغشته به اندیشه. تلاش برای زدایش اندیشه از حس حضور و بازنمایی حس غریب غرقگی در بی‌خویشی را تنها به‌عنوان چند نمونه در پاره‌روایت‌های زیر می‌بینیم:

نسیم مطبوعی از لای شیشه ماشین به صورت و گردنم می‌خورد و از یخه پیراهنم که باز بود می‌خزید و در سینه‌ام فرو می‌رفت و غلغلکم می‌داد. هیچ فکری در سر نداشتم ... نمی‌دانم خواب [بودم] یا بیدار ... ولی شنیدم یکی، از آن دورها می‌خواند ... (آل‌احمد، ۱۳۲۴ ج: ۲۶)

پس از اینکه به حال خود باز می‌گشت ... تصمیم می‌گرفت که بعد درباره این مسئله فکر کند ... که چرا هروقت چشمش به یک تفنگ می‌افتد ... این‌طور از خود بی‌خود می‌شود؟ ... و خودش را فراموش می‌کند. وانگهی همین «این‌طور شدن» هم

¹ sensorium

زندگی او به‌قدری یکنواخت شده بود که نقاط مشخص و برگزیده‌ای در میان آن کمتر می‌شد یافت. سال‌های عمر او و خاطرات محو و گنگ آن، بیابان گسترده‌ای را می‌ماندند که تپه‌های کوچک و شنی آن مردم با یک نسیم ملایم به‌صورت گردوغبار نرمی در میان آسمان تاریک آن محو و نابود شوند و همیشه بر آن یک هم‌سطحی بی‌پایان حکمرانی کند. (همان: ۵۷)

این نمونه‌ها با چیدن صحنه‌ی داستان و دعوت از مخاطب برای ورود به آن، ضمناً او را از زیستن در چنین موقعیتی پرهیز می‌دهند: با تمثیل‌پردازی‌های خیال‌انگیز، «حقایق، دقایق و ریزه‌کاری‌ها»یی را که در جریان «زندگی عادی» از چشم افتاده‌اند، دوباره به رخ می‌کشند و در کانون ادراک می‌نشانند.

رولان بارت در نخستین مواجهات خود با پس‌لرزه‌های مدرنیته، بر آن است که فاصله‌ی تجربه‌ای زنده (امر تجربه‌پذیر) از فهم پسینی چنین تجربه‌ای (امر فهم‌پذیر / روایت‌پذیر) را هرگز نمی‌توان به‌تمامی از میان برداشت (Barthes، ۱۹۸۶: ۱۴۸-۱۴۱). نفس تجربه، آن هم از نوع حسانی‌اش، امری است انضمامی، محلی و تصادفی؛ معنا و مفهومی هم اگر برایش متصور باشد، این تصور، چندان روشن نیست. جلال آل‌احمد اما به این حکم گردن نمی‌گذارد و از هیچ کوششی برای بیرون‌کشیدن معنا از دل تجربه‌های زیسته و تشریح‌شان به تیغ دو دم استعاره و کنایه در جای‌جای داستان‌های خود، از جمله در پاره‌روایت‌های بالا، فروگذار نمی‌کند. برای مثال، تشبیه «سال‌های عمر» شخصیت اصلی به «بیابانی گسترده» در یکی از پاره‌روایت‌های بالا، کنایتی است از خشکیدن شور زندگی در برهوت روزمرگی؛ یا مثلاً کل داستان «آرزوی قدرت»، تقلایی است برای شرح «حالت» مبهمی که با هر بار دیدن تفنگ به شخصیت اصلی دست می‌دهد:

زیره‌چی می‌خواست اولاً بداند چرا این حالت به او دست می‌دهد و بعد بفهمد که اصلاً در چنین مواقعی چطور می‌شود؟ چه حالتی به او دست می‌دهد؟ امید، انتظار، وحشت، ترس، آرزو ... و

هنوز برایش درست معلوم نبود چطوری بود؟
(آل‌احمد، ۱۳۲۷الف: ۲۳۳-۲۳۲)

حتی در همان عیش و سرورهای ساختگی، وقتی تار زیر دستش بود، و با آهنگ آن آوازی را می‌خواند، چنان در بی‌خبری فرو می‌رفت و چنان آسوده می‌شد که هرگز دلش نمی‌خواست تار را زمین بگذارد.
(آل‌احمد، ۱۳۲۷ب: ۱۶۷)

با این اوصاف، هر وصفی از محسوسات مادی، هر قدر هم که صریح و خالی از استعاره باشد، عاری از تضمین نیست؛ به‌ویژه در داستان‌های جلال آل‌احمد، که متضمن اشارات تمثیلی به جایگاه اجتماعی و موضع اخلاقی شخصیت‌هاست. او خود در این باره می‌گوید: «زندگی عادی در یک محیط به‌خصوص، هم ما را به تمام دقایق و ریزه‌کاری‌های آن محیط سازگار می‌کند، و هم آن‌ها را که در نظر ما عادی شده‌اند گاهگاه بی‌اهمیت جلوه می‌دهد. ولی این برخوردهای ناگهانی و موقتی و نگاه‌های سراسری و زودگذر، حقایقی را که تاکنون نمی‌دانسته‌ایم در نظر ما روشن می‌سازد» (آل‌احمد، ۱۳۲۴الف: ۲۲). هدف جلال آل‌احمد از القای سوانح، و بسیج حواس و عواطف در داستان‌هایش، نه تاریخ‌زدایی از زندگی روزمره و تبلیغ تنانگی، که بهره‌برداری تنذیری از این‌همه، به‌مطلوب آگاهی‌بخشی طبقاتی است، و تأکید بر لزوم موضع‌گیری اخلاقی در راه‌رهایی از جمود جمعی و خمودگی تاریخی. از این رو، تمثیل‌پردازی‌های کنایی و نقیضه‌های شبه‌استعاره‌ی زیر را می‌توان از همان «برخوردهای ناگهانی»ای برشمرد که همچون شیپور بیدارباش نواخته می‌شود، ولی در پرده‌ی لالایی:

همین زندگی ساده به‌قدری او را مشغول داشته بود که حتی برای فرار از آن و برای دل‌داری خویش نیز، به خاطرات شیرین گذشته خویش نمی‌توانست بیندیشد؛ آن‌ها را اصلاً از یاد برده بود! زندگی‌اش یکنواخت بود. تازگی و نوی برایش وجود نداشت. ولی او از این یکنواختی حتی خسته هم نشده بود!
(آل‌احمد، ۱۳۲۴ب: ۵۶-۵۵)

کسی خانه او را گشته باشد! در صندوقچه‌اش را باز کرده باشد، و بدتر از همه... به سرنیزه او نظر بد دوخته باشد! (همان: ۲۴۵)

شیء‌وارگی و بسته‌بندی سوانح در دستگاه نام‌شناسی عواطف، از این هم ممکن است فراتر رود، تا آنجاکه به قول آرنی هوقشیلد، با کالایی‌سازی از عواطف در نظام ارزش‌گذاری مبادله‌ای به اوج برسد: «زمانی که حالت‌ها و ژست‌های عمیق احساسی وارد مبادلات بازار شوند و به عنوان جنبه‌ای از نیروی کار به خرید و فروش درآیند، آن‌گاه احساسات تبدیل به کالا می‌شوند»، یعنی «احساسات و روابط آدم‌ها به محصولاتی تبدیل می‌شوند که بیش از آنکه به صاحبانشان تعلق داشته باشند، متعلق به کارفرمایان هستند» (Hochschild, ۱۹۸۳؛ نک. ربانی خوراسگانی و کیانپور، ۱۳۸۸: ۵۳). این از خودبیگانگی حاد - در حد بیگانگی انسان امروز با درونی‌ترین احساسات خود، و نه فقط چنان‌که مارکس پیش‌بینی کرده بود، با برون‌داد دست‌کار خود را برای مثال، در مورد کارمندان بانک می‌بینیم: «کارمند بانک برای اینکه در کارش موفق باشد، باید برداشتی از خودش و موقعیت شغلی‌اش را به دیگران انتقال دهد که متضمن معانی فعال، قابل اعتماد، مراقب، و زنگ باشد، یعنی صفاتی که تنها از طریق کنش‌های تحت تسلط احساسات به‌شکلی کارآمد منتقل می‌شوند» (همان). مصداق بیگانگی کارمند بانک با احساسات خود را به عنوان یک نمونه روایی در داستان «اختلاف حساب» می‌بینیم، داستانی که بلافاصله پس از «آرزوی قدرت»، در همان مجموعه سه‌تار آمده است:

احمدعلی‌خان در عین حال که کار حساب جاری بانک را می‌کرد، فکرش آزاد بود و فرصت این را داشت که برای خودش به جای دیگری متوجه باشد؛ و به خاطراتش اجازه بدهد که درهم و برهم یا مرتب و دنبال هم، به مغزش روآور شوند و فکر او را به خود مشغول کنند. البته برای دقت کار، وقتی ارقام یک ستون نقل می‌شد، یک بار هم از نو، اعداد را با هم تطبیق می‌کرد. ولی درست مثل اینکه در موقع

سرانجام وقتی چشمش به یک تفنگ می‌افتد چه جور می‌شود؟ این را می‌خواست بداند ... این برایش مسلم بود که در چنین مواقعی حالش با حال عادی روزانه‌اش خیلی فرق دارد. برایش مسلم بود که در این‌گونه مواقع حالتی کاملاً غیرعادی دارد. یک التهاب درونی او را ناراحت می‌کند و ترسی یا خواهشی یا وحشت و هراسی و یا تمنا و آرزویی او را در جذبۀ مخصوص خود فرو می‌برد. و فراموشی مخصوصی - فراموشی از وضع و حال و رفتارش به او دست می‌دهد. ... دریافته بود که نسبت به تفنگ، چیزی از ترس و وحشت و هراس در دل ندارد. ولی همین را هم حتم نداشت ... (آل‌احمد، ۱۳۲۷ الف: ۲۳۳-۲۳۴)

دلشوره آقای زیره‌چی در برابر جذبۀ «این حالت» یا «التهاب درونی» همچنان به صورت وضعیتی موجود، ولی بی‌ماهیت توصیف می‌شود، تا اینکه سرانجام، همه این ابهامات حسی و سرگشتگی عاطفی، با قالب‌ریزی سوانح او در دستگاه احساسات‌لیبیدویی، و تعریف تفنگ به مثابه ابژه میل، آرام می‌گیرد: «دلش می‌خواست که یک تفنگ داشته باشد. حالا کم‌کم درک می‌کرد. حال خودش را داشت می‌فهمید. و کم‌کم دلش هم آرام می‌گرفت و اضطراب و تپش قلبش از میان می‌رفت» (همان: ۲۴۱). اما روند شیء‌واره‌سازی از سوانح مبهم تحت عنوان «آرزوی قدرت»، تنها به همین برچسب‌دهی واژگانی ختم نمی‌شود، بلکه با تجسیم کنایه‌آمیز حس قدرت‌طلبی در قامت یک سرنیزه، و فروداشت این احساس حالا دیگر مجسم در «صندوقچه اسرار نهانی» (استعاره از ناخودآگاه آقای زیره‌چی) تشدید می‌شود، چندان که ممکن است عملاً مورد دستبرد واقع شود:

همه اسرار او از دوران کودکی‌اش تا به حال که زن و بچه دار شده بود، در این صندوقچه نهفته بود. و تاکنون هیچ‌کس جز خود او به قفل آن دست نزده بود. زیره‌چی چطور می‌توانست فکر کند که به این صندوقچه اسرار نهانی او کسی دست زده باشد. ... اکنون چطور می‌توانست باور کند، تحمل کند که

خوراسگانی و کیانپور، ۱۳۸۸: ۵۴). این نسبت آنتی‌نومیک را به‌روشن‌ترین وجهی در پاره‌روایت‌های زیر می‌بینیم:

از درِ اتاق کارش که وارد می‌شود، تا دوساعت بعدازظهر، نزدیک به صد نفر را راه می‌اندازد. و این گرچه خسته‌کننده‌ترین کارهاست و دادِ خدادادخان همیشه از این «روتین» کشنده به آسمان است، اما تنها تسلای خاطر او نیز در همین‌هاست. (آل‌احمد، ۱۳۳۱الف: ۲۵۶)

بدی‌اش این است که شغل آدم زودتر از هرچیز دل آدم را می‌زند. وقتی بهش عادت کردی و به‌خصوص همچو که کار هرروزه‌ات دیگر فکر کردن نخواست، آن‌وقت دلت را می‌زند. ... و این‌جوری که شد، دیگر نمی‌شود بچسبی به شغلت. که می‌شود عین نفس‌کشیدن. که اصلاً نمی‌فهمیش. چه برسد به اینکه بخواهی باهاش سرگرم بشوی. (آل‌احمد، ۱۳۴۶: ۶۹۵)

شغل، سوای مشغله است. ... مشغله کارِ کله است. کار کله‌هایی که باد دارد. اما حالا دیگر این‌جور کله‌ها به درد نمی‌خورد. قرار است کله‌ها را از باد آرزو خالی کنیم. قرار است بشویم گدای واقعیت. گدای رفاه. گدای پایین‌تنه. گدای نانی که ازمان دزدیده‌اند. (آل‌احمد، ۱۳۴۶: ۶۹۹)

واروفاکیس نیز هم‌نوا با هوقشیلد و هم‌داستان با جلال آل‌احمد می‌گوید، درحالی‌که همه‌چیز قبلاً تجاری شده بود، سرمایه‌داری توانست «ازطریق کشیدن ماشه عمیق‌ترین عواطف کالاسازی‌نشده درون ما» (واروفاکیس، ۱۴۰۳: ۴۳) به جریان خود ادامه دهد. واروفاکیس سپس تحت اصطلاح «تکنوفئودالیسم» به تشریح خوانِ آخری می‌پردازد که بازاریاب‌های فن‌سالار، با کشف و تجاری‌سازی درونی‌ترین روحيات انسان، در فضای بی‌کران و بی‌کانون سایبراسپیس برای تغذیهٔ جهاز «انسان‌خوار» سرمایه‌داری و دستگاه گردش سود گسترده‌اند: «تبلیغات‌چی‌های هوشمند دقیقاً همین کار را انجام می‌دهند: ارتزاق آن‌ها از عواطفی است

این‌گونه کارهای ماشینی، احتیاجی به شعور و فکر نداشت ... فکر و شعور انسانی‌اش که در موقع کار ماشینی و عادی‌شدهٔ بانک، این‌قدر به فراموشی سپرده می‌شد و برایش این‌قدر کم ارزش قائل بودند. (آل‌احمد، ۱۳۲۷پ: ۲۵۶)

احمدعلی‌خان به تلنگری که از بیماری مرگبار فرزندش می‌خورد، و نیز به‌سبب سرنوشت فلاکت‌باری که گریبان همکار بیمارش را گرفته است، ناگهان متوجه فشار کشندهٔ «کار ماشینی و عادی‌شدهٔ بانک» بر «فکر و شعور انسانی» خود می‌شود، بی‌آنکه دیگر رمقی برای رهایی خویش از کابوسی داشته باشد که در بیداری بر او می‌گذرد. ازاین‌رو، در پاره‌روایت‌های زیر با آشنایی‌زدایی از احساساتِ کالایی‌شده مواجهیم:

فقط احمدعلی‌خان بود که دست از کارش کشیده بود و بربر به این روزنامه‌فروش مفنگی نگاه کرده بود. ولی چیز عجیبی بود؛ انگار او را تازه دیده بود. ... مدت‌ها بود که این روزنامه‌فروش به تالار کار آن‌ها می‌آمد و می‌رفت. ولی در همهٔ این مدت او هرگز به قیافه‌اش دقیق نشده بود. (همان: ۲۵۱)

ناهارش یخ کرده بود. و سرمایی در دل خود حس می‌کرد. سرمایی که از سکوت سنگین سر میز ناشی می‌شد. ... فکر می‌کرد که سرتاسر زندگی‌اش مثل غذای امروز سرد بود، تهوع‌آور بود و دل آدم را می‌زد. و بعد که پایش را روی پلکان گذاشت، سنگینی بدن خود را حس کرد که بیش از روزهای دیگر بود. (همان: ۲۶۲)

سنگینی کمرشکن وجود مادی خود را انسان مدرن در زندگی روزمره‌اش به لطف لذتی که از همین زندگی پرمحنتِ تنانه می‌برد، به جان می‌خرد، در همان حال که روح خود را به رفاه حاصل از سوداگری در جامعهٔ بازار می‌فروشد. هوقشیلد دراین‌باره می‌گوید: «کشتی‌رانی در آب‌های احساسی، زندگی خصوصی انسان مدرن را با تجربهٔ لذت و رفاه همراه می‌سازد، اما در قلمرو عمومی، در خدمت انگیزه‌های سودطلبانه قرار می‌گیرد» (ربانی

بود که بوی الرّحمان [آشفستگی] اوضاع بلند شده.
(همان: ۶۵۳)

همان روز واریسی فهمیده بودم که مدیر قبلی مدرسه زندانی است. لابد کله‌اش بوی قرمه‌سبزی [دردسر] می‌داده و ... پیش از بلندشدن بوی اسکناس [ارتشا]، آن‌جا هم دوسه‌تا عیب شرعی و عرفی گرفته بودند و مثلاً گفته بودند لابد کاسه‌ای زیر نیم‌کاسه است ... (آل‌احمد، ۱۳۳۷: ۴۵۵)

نام‌ناپذیری کم‌وکیف تأثیر، ریشه در وجود پیش‌ازبانی سوانق دارد، و حکایت از بی‌اعتنایی اهل زبان به سنجه‌های زیست‌روان‌شناختی تأثیر (یا چه‌بسا بی‌اعتباری این سنجه‌ها نزد اهل زبان). از همین رو است که ما هم بدون توجه به کم‌وکیف تأثیرات الکتروشیمیایی بر اعصاب و روان، بنای تعریف رئالیسم را در درجه نخست گذاشته‌ایم بر نام‌ونشان‌شناسی درباره شیوه‌های حس‌آمیزی متن، و بازمنتیت‌بخشی عاطفی و عقیدتی به حواس در آثار داستانی جلال آل‌احمد. در راه پاسخ‌جویی برای این پرسمان که شواهد داستان‌پردازی رئالیستی جلال آل‌احمد چیستند، به‌ویژه بر ساختار آنتی‌نومیک مؤلفه‌های رئالیسم در درجه صفر نوشتار او تمرکز کرده‌ایم؛ اما در جست‌وجوی دلالت‌های عاطفی یا تضمّنات تاریخی و عقیدتی‌سیاسی این‌گونه شواهد متنی، به‌طور کلی سازوکار دیالکتیکی حاکم بر سازه‌ها را هم در نظر گرفته‌ایم، زیرا نشان‌شناسی و تحلیل گفتمان روایی را، اگرچه در تبیین رئالیسم بسیار کارآیندتر از علوم تجربی، اما همچنان نابسندیده یافته‌ایم.

گواه این نابسندگی را از اعتراف بارت به ضعف نشان‌شناسی متبوع خود دربرابر تبعات تجربه‌گرایی می‌توان گرفت، آنجا که اذعان می‌کند: «در دوره و زمانه ما از ارجاعات مفرط به امر انضمامی (مثلاً در علوم انسانی، در ادبیات، و در گفتار یومیه) چنان چون چماقی بر سر معنا استفاده می‌شود که پنداری وجود، و بازنمود^۲، حکماً نافی یکدیگرند»

که پیش‌تر دچار کالاسازی نشده‌اند تا توجه‌مان را جلب کنند. و سپس این توجه را به نگاهی می‌فروشند که کارش تجاری‌سازی هر ارزش راستین مخفی‌مانده در روح ماست که از کالا شدن گریخته باشد» (همان).

باری، شاید حس بویایی را به پیروی از آدورنو بتوانیم ممتنع‌ترین سوانق انضمامی، و فزّارترین محسوسات منحصربه‌فرد دربرابر کالایی‌سازی بدانیم (آدورنو و هورکهایمر، ۱۳۸۹: ۳۰۶-۳۰۵). تأثیرات عاطفی این حس، به‌قدری عمیق و روایت‌گریز است که در هیچ‌کجا از داستان‌های جلال آل‌احمد به روایت تن نمی‌دهد (نک. شریفی و صبوری، ۱۴۰۲: ۱۰۳)؛ از این حس، جز در اشاراتی بسیار سطحی و گذرا، آن هم نه به تأثیر عاطفی، که تنها به خاستگاه مادی یا استعاری بو سخنی به میان نمی‌آید. بهره‌گیری استعاری از حس بویایی برای اشاره ضمنی به منشأ روایت‌ناپذیر بعضی دریافت‌های حصولی را در پاره‌روایت‌های زیر می‌توان دید:

گرچه شاید بوی کفر بدهد، اما خلاصه اعتقادشان این بود که به‌جای پرستیدن خدایی که در آسمان‌ها است ... بهتر است آدمی‌زادِ دوپای خاکی را بپرستیم ... (آل‌احمد، ۱۳۴۶: ۵۶۵-۵۶۴)

هنوز نمی‌دانستم دنیا دست کیست و من چه باید بکنم. شاید باور نکنی، اما به این مسافرت هم بیشتر از این جهت رضایت دادم که توی شهر، بوی شلوغی [هرج‌ومرج] می‌آمد. (همان: ۵۷۹)

میرزا عبدالزکی گفت: «معلوم است، جانم. همین است که حرف‌هایت بوی نا [کهنگی] گرفته. جانم، اصلاً حرف‌هایت بوی وازدگی می‌دهد.» میرزا اسدالله گفت: «بهتر از این است که بوی دنیازدگی بدهد و بوی خون [درندگی]» (همان: ۶۱۴).

فقط خود میرزا تک‌وتنها پشت بساطش نشسته بود و داشت یک کتاب شعر را رونویس می‌کرد. پیدا

² to signify

¹ to live

نگاه چشم روی برف تازه‌نشسته خیابان، به جای پای افتاد! جای پای بود بزرگ و پهن که تازه گذاشته شده بود و هنوز دانه‌های برف، درست رویش را نپوشانده بود. بی‌اختیار به فکر افتادم که: «یعنی می‌شه؟ یعنی می‌شه این چاپای من باشه؟... کاش چاپای من بود!...» و یک‌مرتبه دیدم چقدر دلم می‌خواهد جای پای من باشد. چقدر آرزو دارم چاپای من روی زمین باقی مانده باشد. (آل‌احمد، ۱۳۳۱: ۳۶۷-۳۶۸)

پاراگراف نخست، وصفِ وسواس‌آلودی است که حس حضور تنانه در صحنه داستان را القا می‌کند، صحنه‌ای که اصلاً چیده شده است برای یک یورش ناگهانی به قلمرو ادراکات حضوری به‌قصد برداشتی تمثیلی از این ادراکات در پاراگراف دوم. وصف عیش، با این حساب، برای بازنمایی نفسِ عیش ضروری است، اما به‌قول معروف، فقط برای بازنمایی نهایتاً نصفِ عیش، و نه بیشتر؛ که آن هم بناست بر اثر نام‌گذاری، فهم تمثیلی، و ادراک حصولی، کم‌کم به چیزی غیر از خودش واریخت‌سازی شود. احساسی را که از دیدن ردپاها بر برف به راوی نمونه بالا دست می‌دهد، خواننده قرار است به‌واسطه استعاره و تمثیل دریابد؛ حال اینکه با پی‌گیری داستان، نه‌فقط تمثیل را به مبدأ آن وانمی‌گرداند، که در هر گام، از زمینه مادی و حسانی داستان (مجال هم‌بوم‌پنداری با شخصیت اصلی) دورتر، و به مدلول عاطفی و عقیدتی استعاره (عوالم فوق‌داستانی نویسنده) نزدیک‌تر می‌شود. تقدم سوئیۀ توصیفی پاره‌روایت زیر بر سوئیۀ تمثیلی آن، ما را هم در پی شخصیت، از اثر حسی («جاپاها» = مستعازله) به‌سوی تأثر عاطفی («آرزو» = مستعازمنه) سوق می‌دهد:

... و هوا سرد بود و من هنوز زیر پالتو می‌لرزیدم و در انتظار اتوبوس، برف‌های یخ‌زده را زیر پا می‌کوفتم.

یک‌بار که عقب‌گرد کردم و راهی را که آمده بودم از سر گرفتم، باز نگاه چشمم به جاپاها دوخته شد،

(Barthes, ۱۹۸۶: ۱۴۶) از این منظرِ ضدکوگیتیوی، وجود واقعی پدیده‌ها را هرگز نمی‌توان مقوله‌بندی و فهم کرد: «من می‌اندیشم، پس نیستم؛ من فقط وقتی هستم که نمی‌اندیشم»؛ یا به‌قول خود جلال آل‌احمد: «یا باید زندگی کرد یا فکر. دوتایی با هم نمی‌شود» (آل‌احمد، ۱۳۸۴: ۷۴). در این جاست که نشانه‌شناسی برمی‌خورد به دیوار پدیده‌های تصادفی غیرقابل انتزاع و تقلیل‌ناپذیر. هم در اینجاست که جیمسن با تعریف آنتی‌نومیک خود از سازوکار روایت تحت اصطلاح دارشتلونگ^۱ (تشخیص، یا بازشناسی)، فاصله را از میان نقل و محاکات برمی‌دارد و امکان مواصلة ادراکات حضوری و حصولی را در این میان فراهم می‌آورد. دارشتلونگ، بازنمایی خیالی واقعیت است، و ناظر بر این حقیقت که بازنمون (پس‌متن) همواره روگرفتِ ناقصی است از واقعیت (پیش‌متن)، نه عین آن، و نه دریافتی کاملاً بدیع، به بیان دیگر، «تشخیص یا بازشناسی، یعنی تمیز دادن اینکه یادآوری امر گذشته، نه احساس مجدد است، و نه تخیل واهی» (طباطبایی و مطهری، ۱۳۶۲: ۱۰۸). با جمع این نقیضین ذیل مفهوم آنتی‌نومیک دارشتلونگ، می‌توان به امکان پدیدارشناسی توصیف‌های حادث در روایت امیدوار بود، به این شرط که توجه خود را از تقابل تکمیلی میان وجود پیش‌زبانی واقعیت و بازنمود پسینی آن، معطوف کنیم به تناسب معکوس میان توصیف و تمثیل، مثلاً در این دو پاراگراف متقارن از یک پاره‌روایت:

من سرمای چندش‌آور دانه‌های برف را که از بالای یخ‌هام فرو می‌رفت و روی گردنم می‌نشست، حس می‌کردم. ... نرمی برف را زیر پاهایم حس می‌کردم که روی هم کوبیده می‌شد و صدای درهم فشردن آن را در آن سکوت غیرعادی سرشب می‌شنیدم که نرم بود و شنیدنی بود. زیر نور چراغ خیابان که گرفته بود و کدر بود، دانه‌های برف در میان تاریکی نورخورده فضا، رشته‌های سفیدی از خود به‌جا می‌گذاشتند.

^۱ Darstellung

در جهان‌بودگی انسان است. پس مفهوم حالت را هم باید بسیار فراتر از هر جور برداشت شخصی یا وصف حال درونی تعریف کرد.

۳ نتیجه

پژوهش حاضر با اتخاذ رویکردی کیفی و بهره‌گیری از روش پدیدارشناسی تفسیری در کنار تحلیل گفتمان روایی، کوشید تا بازنمایی تجربه‌ی تنانگی در داستان‌های جلال آل‌احمد را در بستری نظری و تاریخی تبیین کند. بهره‌گیری از نظریه‌ی آنتی‌نومی‌های رئالیسم فردریک جیمسن، به‌ویژه تمایز میان ادراک حضوری و ادراک حصولی، چارچوب تحلیلی مناسبی فراهم ساخت تا بتوان روایت‌های آل‌احمد را نه صرفاً در سطح ساختار روایی، بلکه در نسبت با تحولات سوژکتیویته، گفتمان‌های سرمایه‌داری متأخر، و کارکردهای ایدئولوژیک زبان بررسی کرد. در سطح روش‌شناختی، تحلیل نمونه‌محور داستان‌ها به کمک مفاهیم پدیدارشناسانه، به‌ویژه «حالت» هایدگری، امکان استخراج سازوکارهایی را فراهم کرد که از طریق آن‌ها، احساسات خام، دریافت‌های حسی، و سوانح بدنی به سطح عواطف واژگانی‌شده و کنش‌های اخلاقی-طبقاتی ارتقا می‌یابند. در این میان، روش تحلیل دووجهی - که تلفیقی از واکاوی تجربیات حسی فردی و تفسیر نشانه‌شناسانه‌ی الگوهای زبانی و تمثیلی بود - نشان داد که بازنمایی تنانگی در داستان‌های آل‌احمد صرفاً بازتاب واقعیت بیرونی یا انعکاس تجربیات فردی نیست، بلکه کارکردی انتقادی و شناختی در جهت ساخت‌زدایی از گفتمان سلطه و کالایی‌سازی احساسات دارد. نتایج تحقیق نشان داد که در مواجهه با زیست‌جهان سرمایه‌داری، بدن و حواس در روایت‌های آل‌احمد به میدان تقابل میان سوژگی و ساختار بدل می‌شوند. بازنمایی تنانگی در این داستان‌ها در نسبت مستقیم با گسست زمان‌مندی تاریخی، تعلیق حافظه‌ی جمعی،

جاپاهایی که رو به من می‌آمد. و دانه‌های گرد و سنگین برف هنوز رویشان را نیوشانده بود. دلم باز گرم شد. نمی‌دانم باز هم می‌لرزیدم یا نه. ولی دلم گرم شده بود. آرزو سخت‌تر در دلم زبانه کشید. (همان: ۳۶۸)

به این ترتیب، انضمام تأثیر حسی به تنی خاص، بر اثر دلالت علی‌الاطلاق نام عواطف زایل می‌شود و تنانگی منحصر به فرد آن در گستره‌ی کران‌گشاده‌ی تن‌های دیگر می‌آمیزد، تا آنجا که مثلاً در نیمه‌ی نخست پاره‌روایت زیر، نه از خودآیینی تأثیرات تنانه اثری به جا می‌ماند، و نه از تکنیکی توصیف‌شان:

و من یکباره به فکر تازه‌ای افتادم: «... جاپای مردم که لازم نیست باقی بمونه. جاپای مردم بایس راه رو واز کنه. مهم اینه که راه واز شه. که جاده‌ی رو برف‌ها کوبیده بشه. جاده که واز شد دیگه جاپا به چه درد می‌خوره؟...» ولی همان وقت که در فکر، با این دلخوشکنک ورمی‌رفتم، جای دیگری از ذهنم چیز دیگری می‌گفت: «... جاپای تو گم بشه که جاده واز شه؟ ها؟ جاده، اون هم واسه آدم‌هایی که همه‌شون انگار از تو حموم دراومدن و نفس‌شون مثل اسب بخار می‌کنه! ... چرا مردم همه به برف نزنن؟ مگه کفشش رو ندارن؟ مگه چلاقن؟ پس چرا جاپای تو گم بشه...؟» (همان ۳۷۰)

به‌گواهی نیمه‌ی دوم از این بگومگوی درونی، تنانگی تأثیر را تنها به شرط تن‌زدن از نام‌برداری و امتناع از زیرمقوله‌ی عواطف عمومی است که می‌توان حقیقتاً خودآیین دانست. جیمسن نیز هم از این رو است که بازتعریف هایدگر از مفهوم اشتیمونگ به مثابه‌ی حالت تأثیر را سرآغاز پدیدارشناسی سارتر و دیدگاه‌های مریلوپونتی درباره‌ی تنانگی در نظر می‌گیرد (Jameson, ۲۰۱۳: ۴۷)؛ گو اینکه «حالت» را نمی‌توان برابر نهاد درست و دقیقی برای ادای حق اشتیمونگ در جمیع جوانب آن دانست. اشتیمونگ در نظر هایدگر، نه مصداقی عینی دارد و نه مفهومی است ذهنی - خواه مفهومی معرفتی باشد، یا غیرعقلانی؛ بلکه تنها یکی از وجوه گوناگون

زیباشناختی، بلکه به‌مثابه ساختاری چندوجهی و ایدئولوژیک ارزیابی کرد که از طریق آن، تجربه زیسته بدن، به عرصه‌ای برای تأمل، مقاومت و آگاهی بدل می‌شود. بنابراین، این پژوهش ضمن ارائه الگویی برای خوانش انتقادی از بازنمایی بدن در ادبیات مدرن فارسی، افق‌هایی تازه برای تحلیل گفتمان‌های حسی در پیوند با ساختارهای تاریخی و اقتصادی می‌گشاید.

و استحاله تجربه‌های تاریخی در هیجانات فردی شکل می‌گیرد؛ امری که در چارچوب نظریه جیمسن از «حالت ابدی» قابل تبیین است. افزون بر این، استفاده از روش تطبیقی - مفهومی در تحلیل متون، نشان داد که روایت‌های آل‌احمد، حتی در توصیف‌های جزئی از وضعیت بدن، همواره حامل اشارات ضمنی به موقعیت اجتماعی، اخلاقی و تاریخی سوژه‌اند. بدین‌سان، تنانگی در داستان‌های آل‌احمد را باید نه به‌عنوان مؤلفه‌ای صرفاً

منابع

- آدورنو، تئودور و ماکس هورکهایمر (۱۳۸۹). دیالکتیک روشنگری. ترجمه‌ی مراد فرهادپور و امید مهرگان. چاپ چهارم. تهران: رخداد نو.
- آل‌احمد، جلال (۱۳۲۴الف). «دید و بازدید عید»، در جلال جاودانه (۱۳۷۹). تهران: تنویر.
- آل‌احمد، جلال (۱۳۲۴ب). «شمع قدی»، در جلال جاودانه (۱۳۷۹). تهران: تنویر.
- آل‌احمد، جلال (۱۳۲۴ج). «زیارت»، در جلال جاودانه (۱۳۷۹). تهران: تنویر.
- آل‌احمد، جلال (۱۳۲۷الف). «آرزوی قدرت»، در جلال جاودانه (۱۳۷۹). تهران: تنویر.
- آل‌احمد، جلال (۱۳۲۷ب). «سه‌تار»، در جلال جاودانه (۱۳۷۹). تهران: تنویر.
- آل‌احمد، جلال (۱۳۲۷پ). «اختلاف حساب»، در جلال جاودانه (۱۳۷۹). تهران: تنویر.
- آل‌احمد، جلال (۱۳۳۱الف). «خدادادخان»، در جلال جاودانه (۱۳۷۹). تهران: تنویر.
- آل‌احمد، جلال (۱۳۳۱ب). «جاپا»، در جلال جاودانه (۱۳۷۹). تهران: تنویر.
- آل‌احمد، جلال (۱۳۳۷). «مدیر مدرسه»، در جلال جاودانه (۱۳۷۹). تهران: تنویر.
- آل‌احمد، جلال (۱۳۴۶). «نفرین زمین»، در جلال جاودانه.
- آل‌احمد، جلال (۱۳۸۴). سنگی بر گوری. تهران: نشر جامه‌دران.
- ارانی، تقی (۱۳۸۰). پسیکولوژی: علم روح. تهران: انتشارات فردوس.
- ایگلتون، تری (۱۳۹۷). ماتریالیسم. ترجمه‌ی رحمان بوذری. تهران: نشر مرکز.
- جیمسن، فردریک (۱۴۰۲). زندان‌خانه‌ی زبان: نگاهی به ساختارگرایی و فرمالیسم روسی. ترجمه‌ی حسین صافی. تهران: نیماژ.
- جیمسن، فردریک (۱۴۰۰). ناخودآگاه سیاسی، ترجمه‌ی حسین صافی. تهران: نشر نیماژ.
- جیمسن، فردریک و دیگران (۱۳۹۰). پست‌مدرنیسم: منطق فرهنگی سرمایه‌داری متأخر. ترجمه‌ی مجید محمدی، فرهنگ رجایی و فاطمه گیوه‌چیان. چاپ چهارم. تهران: هرمس.
- ربانی خوراسگانی، علی، و مسعود کیانیپور (۱۳۸۸). «جامعه‌شناسی احساسات». در جامعه‌شناسی کاربردی. سال بیستم، شماره ۲. صص. ۶۴-۳۵.
- شریفی، شهلا و نرجس‌بانو صبوری (۱۴۰۲). «رابطه‌ی بسامد و توزیع صفات حسی با سلسله‌مرتبه‌ی متوسط قدرت درکی در داستان‌های کوتاه رئال و سوررئال». در نشریه‌ی پژوهش‌های زبان‌شناسی. سال پانزدهم، شماره اول، صص. ۶۴-۳۵.
- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۶۲). اصول فلسفه و روش رئالیسم. مقدمه و پاورقی به قلم مرتضی مطهری. تهران: صدرا.
- واروفاکیس، یانیس (۱۴۰۳). سرمایه‌داری مرد، قاتل: فنودالیسم فناورانه. ترجمه‌ی زهرا عبدالمحمدی. تهران: انتشارات روزنه.
- هایدگر، مارتین (۱۳۹۸). هستی و زمان. ترجمه‌ی عبدالکریم رشیدیان. تهران: نشر نی.
- Barthes, R. (۱۹۸۶). "The Reality Effect," In The Rustle of Language. Trans. by

Jameson, F. (۱۹۷۵) "Beyond the Cave: Demystifying the Ideology of Modernism," Bulletin of the Midwest Modern Language Association ۸: ۱, originally delivered as a lecture at the ۱۹۷۴ meeting of the Midwest Modern Language Association. cf. Ideologies of Theory (۲۰۰۸). Verso: London and New York.

Jameson, F. (۱۹۸۳) "Pleasure: A Political Issue," Formations of Pleasure, Formation Series, vol. ۱, London: Routledge and Kegan Paul, cf. Ideologies of Theory (۲۰۰۸). Verso: London and New York.

Richard Howard. New York: Hill and Wang. pp. ۱۴۸-۱۴۱

Hochschild, A. R. (۱۹۸۳). The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling. Berkeley: University of California Press .

Jameson, Fredric (۲۰۱۳). The Antinomies of Realism. Verso: London and New York .

Jameson, Fredric (۲۰۰۹). "The End of Temporality," in Ideologies of Theory, London: Verso. London and New York.

References

- Adorno, Theodor & Max Horkheimer. (2010). *Dialectic of Enlightenment*. Trans. by Morad Farhadpour and Omid Mehrgan. 4th ed. Tehran: Rokhdad-e No.
- Āl-e Ahmad, Jalāl. (1945a). "Eid Visit," in *Eternal Jalal* (2000). Tehran: Tanvir.
- Āl-e Ahmad, Jalāl. (1945b). "The Tall Candle," in *Eternal Jalal* (2000). Tehran: Tanvir.
- Āl-e Ahmad, Jalāl. (1945c). "The Pilgrimage," in *Eternal Jalal* (2000). Tehran: Tanvir.
- Āl-e Ahmad, Jalāl. (1948a). "The Desire for Power," in *Eternal Jalal* (2000). Tehran: Tanvir.
- Āl-e Ahmad, Jalāl. (1948b). "The Setar," in *Eternal Jalal* (2000). Tehran: Tanvir.
- Āl-e Ahmad, Jalāl. (1948c). "Accounting Error," in *Eternal Jalal* (2000). Tehran: Tanvir.
- Āl-e Ahmad, Jalāl. (1952a). "Khodadad Khan," in *Eternal Jalal* (2000). Tehran: Tanvir.
- Āl-e Ahmad, Jalāl. (1952b). "Footprint," in *Eternal Jalal* (2000). Tehran: Tanvir.
- Āl-e Ahmad, Jalāl. (1958). "The School Principal," in *Eternal Jalal* (2000). Tehran: Tanvir.
- Āl-e Ahmad, Jalāl. (1967). *The Curse of the Land*, in *Eternal Jalal*. Tehran: Tanvir.
- Āl-e Ahmad, Jalāl. (2005). *A Stone on a Grave*. Tehran: Nashr-e Jāmedarān.
- Arani, Taqi. (2001). *Psychology: The Science of the Soul*. Tehran: Ferdows Publishing.
- Barthes, R. (1986). "The Reality Effect," In *The Rustle of Language*. Trans. by Richard Howard. New York: Hill and Wang. pp. 141-148.
- Eagleton, Terry. (2018). *Materialism*. Trans. by Rahman Bozari. Tehran: Nashr-e Markaz.
- Heidegger, Martin. (2019). *Being and Time*. Trans. by Abdolkarim Rashidian. Tehran: Nashr-e Ney.
- Hochschild, A. R. (1983). *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*. Berkeley: University of California Press .
- Jameson, F. (1975) "Beyond the Cave: Demystifying the Ideology of Modernism," *Bulletin of the Midwest Modern Language Association* 8: 1, originally delivered as a lecture at the 1974 meeting of the Midwest Modern Language Association. cf. *Ideologies of Theory* (2008). Verso: London and New York.
- Jameson, F. (1983) "Pleasure: A Political Issue," *Formations of Pleasure, Formation Series*, vol. 1, London: Routledge and Kegan Paul, cf. *Ideologies of Theory* (2008). Verso: London and New York.
- Jameson, F. (2009). "The End of Temporality," in *Ideologies of Theory*, London: Verso. London and New York.

- Jameson, F. (2013). *The Antinomies of Realism*. Verso: London and New York.
- Jameson, F. (2021). *The Political Unconscious*. Trans. by Hossein Safi. Tehran: Nimaj.
- Jameson, F. (2023). *The Prison-House of Language: A Critical Account of Structuralism and Russian Formalism*. Trans. by Hossein Safi. Tehran: Nimaj.
- Jameson, F., et al. (2011). *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*. Trans. by Majid Mohammadi, Farhang Rajaei, and Fatemeh Givchian. 4th ed. Tehran: Hermes.
- Rabbani Khorasgani, Ali, & Masoud Kianpour. (2009). "Sociology of Emotions," in *Applied Sociology*, Vol. 20, No. 2, pp. 35-64.
- Sharifi, Shahla & Nargesbanoo Sabouri. (2023). "The Relation of Sensory Adjective Frequency and Distribution to the Average Hierarchy of Perceptual Power in Realistic and Surrealistic Short Stories," in *Linguistic Research Journal*, Vol. 15, No. 1, pp. 35-64.
- Tabataba'i, Seyyed Mohammad Hossein. (1983). *The Principles of Philosophy and the Method of Realism*. With introduction and footnotes by Mor-teza Motahhari. Tehran: Sadra.
- Varoufakis, Yanis. (2024). *Techno-Feudalism*. Trans. by Zahra Abdolmohammadi. Tehran: Rozaneh Publishing.